

САЧУВАНИ И РАЗОРЕНИ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ У ШАРПЛАНИНСКИМ ЖУПАМА ГОРИ И СРЕДСКОЈ И ДЕЛУ ПРИЗРЕНСКОГ ПОДГОРА*

Три планинске жупе у Шарпланинском масиву: Гора, Опоље и Средска носе неизмењене старе словенске називе који су заједнички у свим словенским језицима. **Гора** је синоним за планину и шуму (mons, montis, silva, silvae). **Опоље** је поље (campus) опточено са свих страна планинама и хридинама. **Средска** је такође словенска реч за планинску жупу са двадесетак села, смештена "усред" и испод планинских врхова и огранака Шарпланине у горњем току Призренске Бистрице.

Гора

Најстарији, за сада познати, српски средњевековни извор о неким селима и засеоцима Горе јесте позната повеља манастира Св. Архангела код Призрена којом Цар Душан 1348. г. оснива манастир и даје му многа села у посед. По тој повељи општа обавеза за сва села Горе је била да чувају и дају стражу око манастира и града колико им одреди игуман: **"вса горскаа села и Шикља (данас у Албанији) да стоје у манастири на парамуне колици вели игуман"**. Од посебних обавеза у повељи је речено да Брођани напасају црквене овце уз месечну плату, као и да су ослобођени плаћања травнине за коришћење планинских пашњака, а село Рапча да даје луч манастиру. У турском попису из 1452/55. године обухваћена је поред осталих и нахија Гора. Ту су дати не само називи села него и словенска имена житеља, па је овај попис од посебног значаја како због простора о коме сведочи тако и због старине јер представља део најстаријег сачуваног турског пописа који је захватио и српске земље.

Падом Призрена под турску власт 1455. г. завршено је и освајање ових српских жупа. У поменутом турском попису из 1452/5. године дати

* Аутор: Милан Ивановић, историчар уметности, Београд

називи села у Гори су апсолутно словенски а имена пописаних људи највећим делом словенска или пак хришћанска, односно календарска.

У свих двадесет села Горе постоје остаци или трагови четрдесет и једног православног храма - црквишта и једне испоснице, као и 23 стара хришћанска гробља. Од поменутих црквишта за осам се сматра да су били манастири: у **Броду св. Димитрије** где је по предању "била и владичанска столица", у **Враништу**, **Великом Крстацу** у коме ливаде ван села и сада зову Калуђерци, **Љубовишту**, **Злом Потоку**, **Глобочици**, **Радешу** и **Рестелици**. Од девет горанских села: Борје, Запод, Кошариште, Ново Село, Оргошта, Орешак, Пакиша, Црнољево и Шиштевац која су по уговору о миру 1925. г. припала Албанији, **црквишта су постојала у Борју, Заподу, Шиштевцу и Кошаришту (Св. Мрата)**. Зна се и за постојање једног **ћирилског епиграфског споменика (Зли Поток)**, налазе **сребрних кандила (Љубовиште)**, **напрсних или обредних крстова (Брод, Радеша)**, **икона и старих библија (Брод)**, **мермерних крстионица (Зли Поток и Рестелица)**. На постојање ранословенских, археолошки уопште неиспитиваних, локалитета указују месни назив Могила, Могилиште и слична. Археолошка испитивања у овом делу наше земље нису никада за последњих 150 година, од када археологија постоји као наука у Србији, извођена ни на једном објекту.

Средска

Средска или **Средачка** жупа, сачувана од свеопште исламизације очувала је и импозантан број до наших дана читавих цркава: њих 12 храмова насталих махом у доба обновљене Пећке патријаршије 1557. године. Њихови ктитори су, судећи по очуваним натписима на фрескама, били житељи средачких села. Такве су **цркве у: Богошевцима, Горњем Селу, Драјчићима, Мушникову, Плањану, Средској и у новије време обновљене цркве у Живињану и Локвици**. У цркви села Плањана сачувана је надгробна плоча из 1363. године са лепо клесаним текстом неког монаха Калиника, која спада међу најлепше очуване примерке српске епиграфике XIV века.

Фреско сликарство, градитељство и иконопис ових средачких цркава представљају значајан бечуг у проучавању српске црквене уметности XVI - XIX века.

Поред очуваних 12 цркава у српским и муслиманским селима српског говорног језика Средачке жупе има још 14 црквишта и три испоснице.

У средачким црквама очувано је преко 100 примерака икона и других култних предмета, међу којима и висећа кадионица из XIV века, црквена звона из XIX века, клепала, звечке са натписима и други црквени значајни предмети.

Изузетан је и јединствен примерак великог каменог корита - појила за стоку, укупне дужине око 4,5 метара које се налази код природног извора поред цркве Свете Богородице изнад засеока Пејчићи, највећег села у жупи - Средске. Ту се у доба интензивног сточарења напајала бројна сеоска стока чији се број у појединим селима раније кретао и по неколико хиљада грла.

Овом прегледу културно-историјских споменика Горе и Средске прикључили смо и три села Призренског Подгора: Љубижду, Коришу и Муштуште са њиховим разореним црквама и прогнаним српским живљем.

Село Љубижда, удаљено 4 км североисточно од Призрена, помиње се 1348. године у повељи цара Душана датој његовој задужбини манастиру Светих Арханђела као село Љубижда и у њему "Љубова црква" и два "Љубова винограда".

У селу је постојало 11 црква од којих је у целини сачувана само црква Св. Николе а све остале разорене са остацима темеља и делом нижих делова зидова.

Црква Св. Николе подигнута је у XVI веку за време Обновљене Пећке патријаршије 1557. године. Њене првобитне фреске нису сачуване а постојеће сликао је македонски зограф Василије Крстић - Даскаловић од рода Ђиновских из Дебра 1867. године и о томе оставио свој потпис и натпис. Ова једина очувана црква постаја је права мала ризница црквених икона, књига, певници и осталих предмета који су доношени не само из разорених љубижданских црква него и из разорених црква у околним поислањеним селима па чак и из манастира Св. Арханђела, задужбине цара Душана по његовом разорењу.

У селу постоје и остаци десет следећих црква: Св. Спаса, Св. Петке, Св. Јована, Св. Недеље код сеоске чесме и друге Св. Недеље у засеоку Св. Јован, другог Св. Николе у истом засеоку, Св. Врачева, Св. Илије на српском гробљу, Св. Ђорђа и Св. Арханђела у дворишту садашње цамије.

Село Кориша је удаљено 6-7 км североисточно од Призрена. Помиње се под истим именом у два повељама цара Стефана Душана: из 1343. и 1348. године. У селу је постојало пет црква: Црква и манастир Св. Петра и Павла, остаци друге цркве - Св. Ђорђа налазе се у садашњем српском гробљу, трећа црква је у јужном делу села, у засеоку који се и данас зове Дух, четврта црква - Св. Недеље, налазила се на садашњој сеоској раскрсници (њени остаци нису сачувани), пета је црква Покрова Св. Богородице која је једина била очувана до јуна месеца 1999. године.

Источно и изнад села у такозваној Коришкој Гори су остаци анахоретске (пустиножитељске) насеобине: Испоснице Светог Петра Коришког, Црква Св. Јелене, двају црквишта у Лука махали, црквиште (Св. Јована ?) на ишчезлом српском гробљу изнад зграде сеоске основне школе, мана-

стир Св. Марка и његове испоснице, остаци манастира Мужљака и Испосница Света Тројица Русиница.

На литици изнад Коришке реке налази се манастир **Св. Апостола Марка**. У току векова неколико пута је бивао разаран и обнављан да би коначно 1996. године био стручно обновљен и дограђен конаком, а следеће године и био насељен монасима. Лета 1999. године поново је разорен од стране месних житеља Арбанаса.

Остаци манастира **Мужљак** стоје на белој стени у мору шуме Русинице, североисточно и недалеко од манастира Св. Марка.

Село Муштуште је у Призренском Подгору под планином Иконом, удаљено 15-16 км североисточно од Призрена.

У селу је до јула 1999. године постојала стара српска црква Свете Богородице Одигитрије (Путеводитељице) саграђена на самом почетку XIV века.

Изнад улазних врата цркве стајао је натпис, један од најстаријих најдужих и најлепших по композицији текста и чистоти резања српских епиграфских споменика XIV века. На њему је било уклесано да је цркву саградио 1315. године велики казнац (управник дворских добара) Драгослав са супругом Јеленом, сином Станишом и кћерком Аном. Натпис су Арбанаси, јула 1999. године, минирањем цркве претворили у прах и пепео.

У Муштушту је постојало и неколико мањих цркава.

Манастир **Свете Тројице - Русинице** постојао је до јула месеца 1999. године на брду изнад села Муштушта и у подножју горе Русинице, удаљен око 2 км јужно од села

Средњовековне испоснице: У жупама Горе, Опоља и Средске, као и Призренског Подгора постојао је знатан број средњовековних монашких испосница које су сачуване у остацима или само називима. Од њих је најзначајнија испосница и остаци манастира **Св. Петра Коришког** са пратећим црквиштима. Она се сматра исходиштем пустињачког живота у ширем простору призренске области.

У многим од ових цркава, манастира и испосница биле су писане и чуване на стотине рукописних ћирилских књига, неколико владарских повеља и законика српских краљева и царева: Драгутина (краља 1276-1282), Милутина (краља 1282-1321), Стефана Дечанског (краља 1321-1331), Душана (краља и цара 1331-1355) и Уроша (цара 1355-1371). На стотине примерака ових књига и повеља разношено је у току деценија XIX и XX века па их данас има широм света: од Лондона и Париза, до Беча, Берлина, Букурешта, Софије, Москве, Санкт Петербурга и Одесе. У Народној библиотеци Србије, коју су Немци спалили и разорили бомбама 6. априла 1941. године изгорело је преко 1300 старих српских ћирилских рукописа. Међу њима је било око 490-500 примерака пореклом са Косова и Метохије. Од тога било их је само из Призрена 7 књига међу којима и познато Призренско јеванђеље из XIII века.